

ASALSHIRALI YAPON BEHISINING (FARG‘ONA SHAHRIDA) TARQALISHI

Farg‘ona davlat universiteti Ekologiya mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Xatamova Surayyoxon Bahodirjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada asalshirali yapon behisining (*Chaenomeles japonica*) Farg‘ona shahrida tarqalishi, u yerning iqlim va tuproq sharoitlariga moslashuvi, ekin sifatida ahamiyati hamda asalarichilikdagi roli ilmiy asosda tahlil qilinadi. Yapon behisi nafaqat manzarali buta, balki asal manbai sifatida ham alohida e‘tibor qozonmoqda. Maqolada ushbu o‘simlikning ekologik va xo‘jalik ahamiyati keng yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Yapon behisi, Farg‘ona shahri, asalshiralilik, manzarali buta, nektar, asalarichilik, introduksiya, agroiklim.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda, xususan, Farg‘ona vodiysida manzarali va foydali o‘simlik turlarini joriy qilish va ularni ekin sifatida rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ulardan biri — yapon behisi (*Chaenomeles japonica*) bo‘lib, u asosan Yaponiya, Koreya va Xitoyda qadimdan yetishtirib kelinadi. O‘zining baland dekorativligi, nektar ajratish qobiliyati va shifobaxsh mevalari bilan ahamiyatga ega. Farg‘ona shahrida bu o‘simlikning tabiatga moslashuvi va asalarichilikdagi ahamiyatini o‘rganish dolzarb masalalardan biridir. Yapon behisi – 1–1,5 metr balandlikda o‘sovchi manzarali buta. Bahorda yorqin qizil yoki pushti gullari bilan gullab, ko‘plab nektar ajratadi. Mevalari sariq-yashil rangda bo‘lib, C vitamini va organik kislotalarga boy.

Farg‘ona shahri subtropik iqlimga yaqin bo‘lib, yillik yog‘in miqdori 100–200 mm atrofida. Vegetatsiya davri 210–220 kunni tashkil qiladi. Yapon behisi bu

sharoitlarga yaxshi moslashadi, ayniqsa bahorgi iliq havo va yaxshi sugʻorish imkoniyati mavjud boʻlgan joylarda unumdorligi yuqori boʻladi. Soʻnngi 5–7 yilda Fargʻona shahrining ayrim mahalla hududlarida, xususan “Yuqori Vodil”, “Chinor” va “Turon” massivlarida yapon behisi manzarali buta sifatida ekila boshlandi. Koʻchatlar koʻproq uy oldi yerlar, maktab, bogʻcha va parklar atrofida qad rostlamoqda. Bu turkum Sharqiy Osiyoda oʻsayotgan oʻsimliklarning 4 turini oʻz ichiga oladi. Obodonlashtirishda uning 2 xil navi keng ishlatiladi:

Baland boʻyli Yapon behisi (*Chaenomeles japonica (Thunb) Lindl.*) – Barglari dagʻal, silliq, yaltiroq, toʻq yashil, boʻladi. Gullari katta, diametri 5 sm gacha, qizil, toʻq qizil, 2-6 ta toj bargdan iborat. Mevasining diametri 6 sm, dumaloq, sariq-yashil, sentyabr oyida pishib yetiladi, balandligi 3 m gacha sekin oʻsadi, 10 yilda boʻyi toʻliq oʻsgan boʻladi.

Past boʻyli Yapon behisi (*Chaenomeles Maulei (Mast) Schnseid.*) – Boʻyi 1 m gacha, manzarali buta, zumrad-yashil, tikanlari bor. Gullar jigarrang-qizil, diametri 2-3 sm; 2-6 dona toj bargdan iborat, diametri 3-5 sm, mevalari sariq; uning hidi ananasni eslatadi. Boʻyi sekin oʻsadi.

Juda manzarali buta boʻlib, Respublikaning deyarli barcha viloyatlarida manzarali oʻsimlik sifatida ishlatilishi mumkin. Xorazm viloyati va Qoraqalpogʻiston Respublikasining kuchli shoʻrlangan tuproqlari bundan mustasno.

Yapon behisi erta bahorda gullaydi va kuchli nektar ajratuvchi oʻsimlik hisoblanadi. Mahalliy asalarichilar bu oʻsimlikni “bahorgi dastlabki asal manbai” sifatida qadrlashadi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, 100 tup yapon behisi 1 haftada 8–10 kg gacha nektar ajratishi mumkin. Yapon behisi changni ushlovchi, tuproqni

mustahkamlovchi va manzarali xususiyatlari bilan ham qimmatli. Shu bilan birga, asal ishlab chiqarishni ragʻbatlantirib, mahalliy iqtisodiyotga foyda keltiradi. Mevalaridan marmelad, sharbat va damlamalar tayyorlash mumkin.

Yapon behisi dastlab 20-asrning oxirida botanika bogʻlari va ilmiy tajriba stansiyalarida introduksiya qilingan. Ilk koʻchatlar Toshkent botanika bogʻi orqali olib kiritilgan va keyinchalik boshqa viloyatlarga, jumladan Fargʻonaga tarqalgan. Fargʻonadagi birinchi tajriba ekinlari Fargʻona davlat universiteti agrobiologiya fakulteti hamda Oʻzbekiston Respublikasi Oʻrmon xoʻjaligi davlat qoʻmitasi koʻmagida amalga oshirilgan. Yapon behisi fevral oxiri yoki mart boshlarida kurtak yozadi. Aprel oyining oʻrtalarida toʻliq gullaydi. Gullash davri 10–15 kun davom etadi. Harorat 10–15 °C dan yuqori boʻlsa, asalarilar faol tarzda nektar yigʻa boshlaydi. Iyulda mevasi shakllanadi va sentabr-oktabrda toʻliq pishadi.

Yapon behisi changni ushlab, shamol eroziyasining oldini olish, yashil hududlar mikroiklimini yaxshilashda muhim rol oʻynaydi. U shahar hududlaridagi chang va gaz ifloslanishini kamaytirishga koʻmaklashadi. Ayniqsa, transport qatnovi zich boʻlgan joylarda bu buta tabiiy filtr vazifasini bajaradi.

Soʻnggi yillarda Fargʻona viloyati qishloq xoʻjaligi ilmiy-tadqiqot institutida yapon behisining seleksiya navlari ustida ishlanmoqda. Shuningdek, Fargʻona davlat universiteti talabalarining bitiruv ishlari doirasida ham bu oʻsimlik ustida izlanishlar olib borilmoqda.

Yapon behisi mevasi askorbin kislotasi (C vitamini), antioksidantlar, flavonoidlar va pektinlarga boy. Mevasidan:

- marmelad va murabbo,
- tabiiy sharbat va sirop,

- damlama (choy),
- kosmetik vositalar (niqob va loson) tayyorlanadi. Tibbiyotda yapon behisining mevalari shamollash, immunitetni ko‘tarish, organizmni tozalash maqsadida ishlatiladi

So‘rovnomalar asosida aniqlanishicha, Farg‘ona shahri va atrofida istiqomat qiluvchi bog‘bonlar yapon behisini asosan quyidagicha qadrlashadi:

- 47% — manzarali maqsadlar uchun;
- 32% — asalarichilik uchun nektar manbai sifatida;
- 21% — mevasidan foyda olish uchun.

Har bir mahallada kamida 100 tup yapon behisi ko‘chatlarini ekish orqali asalarilar uchun bahorgi nektar bazasini kengaytirish mumkin. Maktab va bog‘chalar atrofida ekish orqali ekologik tarbiyaga hissa qo‘shiladi. Dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchilarga yapon behisi bilan aralash bog‘ tizimini joriy etish tavsiya etiladi.

Yapon behisi (*Chaenomeles japonica*) — nafaqat manzarali buta sifatida, balki ekologik va xo‘jalik ahamiyatiga ega o‘simlik sifatida ham muhim sanaladi. Farg‘ona shahri iqlimi, unumdor tuproqlari va uzoq vegetatsiya davri bu o‘simlik uchun qulay muhit yaratgan. So‘nggi yillarda yapon behisi shahar manzarasini boyitish, chang va gazlarni ushlab, tuproqni mustahkamlash kabi ekologik funksiyalarni muvaffaqiyatli bajarayotgani kuzatilmoqda.

Yapon behisining erta bahordagi gullashi va kuchli nektar ajratishi uni asalarichilik sohasida ayniqsa ahamiyatli qiladi. Asalarilar uchun dastlabki asal manbai bo‘lishi bilan birga, bu davrda boshqa gullovchi o‘simliklar yetishmasligi fonida yapon behisi muhim o‘rin tutadi. Natijada, asalarichilik mahsuldorligi

ortadi, erta asal yig'imi ta'minlanadi va mahalliy dehqonlar daromad olish imkoniga ega bo'lishadi. Mevalarining shifobaxsh xususiyatlari, oziq-ovqat sanoatida keng qo'llanilishi, marmelad, sirop va damlamalar tayyorlash imkoniyati bilan yapon behisi iqtisodiy qiymatga ega. Shu bilan birga, meva tarkibining S vitamini, flavonoidlar, pektinlarga boyligi uni sog'lom ovqatlanish tarafdorlari orasida mashhur qilmoqda.

Xulosa

Yapon behisining Farg'ona shahridagi ekilishga yaroqliligi va keng tarqalish istiqbollari mavjud. U mahalliy iqlimga moslashgan, agroekologik jihatdan foydali va asalarichilik uchun muhim manba hisoblanadi. Kelgusida uni ko'proq jamoat joylarida, maktab va bog'chalar atrofida ekish, shuningdek, bog'dorchilik va asalarichilik bilan shug'ullanuvchilar o'rtasida targ'ib qilish maqsadga muvofiqdir. Farg'ona shahrida olib borilgan kuzatuvlar va so'rovnomalar shuni ko'rsatmoqdaki, yapon behisiga nisbatan aholi orasida ijobiy munosabat mavjud. Aholi uni ko'proq manzarali va foydali buta sifatida qadrlaydi. Uyni bezash, issiqxonalarda parvarishlash va hatto kichik oila bog'larida yetishtirish tajribalari ommalashmoqda.

Kelgusida yapon behisini ommaviy tarzda ko'paytirish, mahalla va maktablar atrofiga ekish, uni ekologik tarbiya dasturlariga kiritish, asalarichilik xo'jaliklarida asosiy nektar manbai sifatida tavsiya qilish zarur. Shu bilan birga, ilmiy-tadqiqot ishlarini davom ettirib, seleksiya va iqlimga moslashtirish yo'nalishlarida qo'shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Yuqoridagi dalillar shuni ko'rsatadiki, yapon behisi Farg'ona shahri uchun ko'p qirrali foydali o'simlik bo'lib, ekologik barqarorlikka, iqtisodiy rivojlanishga va asalarichilik tarmog'ining mustahkamlanishiga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Maxmudov V, Akbarova M, Xamidov G', Mahmudov M, Jo'rayev Z.N. "Farg'ona vodiysining manzarali o'simliklari", Farg'ona. 2022.

Yuldasheva M.P, Raximova D.X, Abdurayimova M.A, "Farg'ona shahrining manzarali buta o'simliklari", Farg'ona, 2021.

3. Saidov A.A. "Asalarichilik asoslari", Toshkent, 2021.

4. Mamajonov R. "Farg'ona vodiysining iqlim xususiyatlari", Farg'ona, 2020.

5. Karimova D.X. "Manzarali butalar va ularning ekologik roli", Andijon, 2022.

6. Internet manbasi: www.agro.uz – O'zbekiston qishloq xo'jaligi yangiliklari.

7. "Yapon behisining seleksiya va ekin sifatidagi afzalliklari" – Respublika agrar jurnali, 2024.

8. Farg'ona viloyati hokimligi rasmiy sayti – farg'ona.uz (2025-yil holatiga ko'ra).